

Юрій Горблянський, Марина Кульчицька (Запків – Львів)

Мозаїка світових абсурдів у «діаріюші людства» від Ліни Костенко
(про роман «Записки українського самашедшого»)

«Тісно робиться на планеті, людство витісняє саме себе» (Л. Костенко)

«Світ весь став малим і витік крізь пальці...» (Ю. Тинянов)

«Реальність – це ілюзія, яку створюємо ми самі» (В. Зеланд)

Стихія сучасного світу із його апокаліптичним ритмом переобтяжує людський розум і душу, оповиває шалом всуціль заінформаційзованого простору, раниць катаклізматичним маразмом повсякденних трагічних новин, оповіщень, месидж-коментарів із місць подій і трагедій. Ошалілий час намагнічує своїми неврастенізмом, психопатологемним стогоном всіх і вся.

Український інтелектуал кінця ХХ – початку ХХІ ст., ошелешений гігантським масивом наукової, філософської та художньої продукції різних континентів, всіх країв і окраїн, переживає своєрідне остовпіння, сказати б, травмоз, духовний параліч, позаяк освоїти й «каталогізувати» океанну книжково-журнально-газетну інформацію, а на додачу ще й з Інтернету та інших розмаїтих носіїв просто-таки не спроможний. Не встигнеш «проковтнути» одну «інтелектуальну новинку» – як появляються десятки-сотні інших, не менш «знадливих», що вселяють у душу не звичний інтелектуально загострений неспокій, а якусь хаотичну метушняву, неврастенічний поспіх (за М. Гоголем, «ералаш такой»).

Українського читача позбавили естетичної насолоди від читання, переситили псевдоінформаційними месиджами, філософсько-культурологічними, інтелектуальними «новинками», сексуально-патологічними вибрикосами, психотичними «вібраціями» стократ нео-нео-пост-after-онейлованої текстури. Тому вибруньковується попит у солідному, авторитетному, розважливо-врівноваженому, інтелектуалізованому художньому слові, що спроможне погамувати диковинне розпаношення несмаку, антиестетики та усистематизувати космополітичне, неорганічне «новаторство заради новаторства» у поважну естетико-гумнатитарну доктрину сучасності.

Книгою, що заводить читача з бісівської постмодерної аритмії у бентежливе річище розважливої «художньої аналітики», можуть стати «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, що вже фактично є інтелектуально-художнім бестселером. Важко назвати твір нашого сучасного, який за останні десятиліття викликав би такий гучний, подекуди скандальний, резонанс.

«Записки українського самашедшого» – перший опублікований великий прозовий твір («роман») видатної поетеси, що за три місяці витримав п'ять перевидань у видавництві «А-ба-ба-га-ла-ма-га». Свої «записки», за власним зізнанням Л. Костенко, вона «нотувала» майже впродовж 10 років – з 2001-го до грудня 2010 року.

Уся нотаткова «подієвість» твору вписується у часовий проміжок президентства Леоніда Кучми та початку Помаранчевої революції. «Роман»

написано від імені 35-річного чоловіка, комп'ютерника-програміста із темпераментом «меланхоліка», кандидата наук, котрий, як сказано в анотації, «на тлі особистої драми прискіпливо, глибоко й болісно сканує усі вивихи нашого глобалізованого світу» та переконує себе: «Я думаю, що якби мене не було, то мені було б легше» [1, с. 173].

Постає питання, чому письменниця структурує романну дійсність саме від імені чоловіка? Для чого їй герой-маска? Чоловік більш переконливий як головний комунікант зі світом, як надпобутовий екстраверт, що (порівняно із жінкою) активніше контактує з довколишнім життям, а тому може давати йому вивірену власним досвідом оцінку. Це свідомий вибір письменниці для більшої вмотивованості, психологічної переконливості героя-автора «Записок» як духовного індикатора глобальної кризовості світу.

Батько цього рефлексивного новітнього «нестора-літописця» – відомий перекладач, шістдесятник, якого майже вже забули і який вдруге одружений (оскільки перша, співачка, «доспівалася в Чорнобильській зоні» [1, с. 50] і швидко згасла) із молодого жінкою та «виховує» з нею неординарного, «екстраінвертованого» сина, що фігурує під маркованим назвиськом-кличкою Тінейджер. Самозаглиблений у внутрішню дійсність підліток вражає не за віком зрілістю міркувань, інтелектуальним акселератством, справляє, на перший погляд, враження наче абсолютно збайдужілої, очужено-відстороненої від повсякдення, а проте цілісної особи “не від світу цього”, що досконало володіє комп'ютером, «слухає звуки природи» і дивиться на світ, «як із космосу». Він настільки відчуває мізерність, неповноту навколишнього життя, що наразі віртуально вибудовує власну модель ідеального суспільства, а за слушної нагоди, під час Помаранчевої революції, робить рішучі кроки до реальних змін на Майдані, чим неймовірно дивує старше покоління. За характером світосприйняття, специфікою поведінки Тінейджер нагадує тип дітей-індиго або дітей-кварків, місією яких, на думку сучасних дослідників паранормального, буде підготувати нашу планету до кардинальних змін у психіці людства й переходу на новий етап людської цивілізації.

Дружина «самашедшого» – філолог-русист, дослідник творчості М. Гоголя. Їхній син-школяр приятелює із синашем сусіда, «нового українця», Борькою, що має досить-таки негативний вплив на товариша і «завантажує» йому в душу товарно-комерціалістський погляд на дійсність, розуміння життя як гедоністичного розкошування (хоч своїм дитячим розумом іще добре й сам цього не усвідомив).

Є й сателітно-епізодичні «герої» «Записок», як, скажімо, мати Борьки, дружина, а згодом молода вдова «нового українця», та приятель «самашедшого» – «Лев, інвертований на пустелю», який «на все маж метафору» і який після вбивства крутого бізнесмена-нувориша (батька Борьки) упадає за молодого вдовою. Спроневірений у всьому національному, ідеалах українськості, цей символізований герой не пропускає жодної нагоди «кинути» інвективно-ущипливим, злісним словом чи судженням про негативи української ментальності та й узагалі всього українського (ось, скажімо, про рідний народ він згорда каже: «Дивуюся, що в тебе ще є якісь ілюзії... Це ж не народ, це

жертва історичних мутацій» [1, с. 216]). Оце й є чи не всі репрезентанти сьогочасності, чії пунктирно накреслені обриси вряди-годи зблискують у «романі» крізь призму світосприйняття «самашедшого».

Текст твору письменниці розбудовує як «нотатник» незадоволеного життям чоловіка, за самохарактеристикою – «рефлексуючого неврастеніка», який шукає порятунку від «сум'яття думок». На початку авторка дає розлогу, розгорнуту преамбулу в стилі психоаналітичної саморепрезентації та інтелектуальної апробації голосу хронографіста, а потім «розкришує», парцелює, «розкавальцьовує» суцільну тканину наративу на майже «щоденні» записи, які насичує статистичними та аналітичними кадрами повсякдення, «занотовуючи» цілі «зводи», «каталоги», політологічні, соціологічні та культурологічні «репортажі» про катастрофи, замахы, вбивства, скандали, підступні міжнародні взаємовипади та міждержавні конфлікти сучасності, про які дізнається із різних засобів масової інформації – газет, журналів, радіо, телебачення і, звичайно, із мережевого кіберпростору. У такий спосіб і завдяки такій самозабаві в «каталогізацію та рубрикацію дійсності» цей новітній «літописець» «лікує» себе від негативних емоцій, несподіваного «божевілля» у всуціль скорумпованій і комерціалізованій атмосфері кучмівського режиму в Україні, поборює в собі настрої засіпаності, тотального незадоволення життям, цинічного конфлікту із реальністю.

Його тривожить не лише своя, власна доля, а й усього людства: «Цікаво, – нотує він, – чи хтось веде діяріуш людства? Не свій особистий щоденник, не мемуари і спогади, не історію держав і народів, а саме діяріуш, запис дій і подій, компендіум фактів, щоб хоч щось збереглося в пам'яті, що діялося на цій планеті. Бо ж пропаде, щезне, висвистить, і то ж не вітрами Історії, а через квартиру на кухні.

Люди дивляться серіали, трилери, детективи, все, що накрутив режисер і продумали сценаристи, переймаються долею вигаданих персонажів, а реальні події, реальні учасники, цієї всесвітньої драми хай щезають безслідно, не зачепивши свідомості.

Бог з вами, люди. Все, до чого ми байдужі, байдуже до нас. Через те ми самі й смертельно самотні. Хтось же й наше страждання дивиться, як серіал» [1, с. 245].

Як паралельні мелодії, у «Записках» ескізно, але рельєфно зображено майже завжди намагнічені, проблемні взаємини головного «героя» з дружиною, описи яких то рясніють конфліктами, непорозуміннями, дріб'язковими пересварками, «побутовим бойкотом», ігноративним «замовчунням» один одного, то фонтанують високориторичними хоралами еротичним стосункам і подружньому життю, що прочитуються як неомодерна «пісня пісень» людській любові. «У світі надмірної (дез)інформації і тотального відчуження, – закцентовано знову-таки в анотації, – він («герой») – заручник світових абсурдів – прагне подолати комунікативну прірву між чоловіком і жінкою, між родиною і професією, між Україною і світом».

Герой намагається зрозуміти, хто і що він є насамперед для себе, своїх рідних, і робить це, як зазначено вище, у контексті нотування та рефлексійно-

спонтанної аналітики українських та вселюдських подій, котрі для нього, «вже не хроніка подій, це вже документальний фільм жахів». Намагання «віднайти» себе в собі та у збожеволілому світі, за умов «всеприсутності політики у нашому житті» та засилля сфальшованої інформації – вмотивована реакція героя через протидію потворному, знедуховленому існуванню людства. Характерно, що саме інтелігент береться за таку нележку роботу – осмислювати свій час. Адже прерогатива інтелігентної особистості – думати. Думати над тим, як вдосконалити світ і людське життя. Тож герой «роману» рефлектує не тому, що він має слабкий, фемінний характер, а тому, що так інтелігентові належить ніколи не ставати «просто біомасою»: інтелігент у світі для того, щоб аналізувати, осмислювати його, а не зводити повноту життя до міщанського «хліба і видовищ».

Цікаво, що у такому виборі героя Л. Костенко «грає» з нами і змушує вкотре зрозуміти: про яке майбутнє держави можна говорити, допоки у країні так нівелюється соціальна верства людей, котрій судилося професійно займатися розумовою працею, осмисленням часу, культури, політики, здійснювати духовний менеджмент у різних сферах життя? І «роман», з його океаном алузій, документальних повсякденних свідчень, фактів щодо катастрофічного стану української національної свідомості, мови, культури, що є закономірним наслідком зміни полюсів між тими, хто повинен і хто може керувати світом, відображенням жахливої несправедливості, небезпечної розхитаності соціальної структури Української держави. Тому з таким захватом герой поринає в розвиток подій напередодні Помаранчевої революції: він нарешті отримує забрану у нього можливість творити свій, органічний і гармонійний світ людського життя, і не десь там, а тут, на рідній землі. Ось чому одним із лейтмотивів твору стає бракованість і дефіцит національної інтелігенції, про яку лишилися здебільшого спогади як про бастіон неживих охоронців національної гідності. Через таку саморефлексію і незадоволення життям люди інтелігентної натури свідомо налаштовуються до відкритої боротьби, коли критична точка особистого самознищення виливається в інстинктивно-підсвідому ідею вселюдського самозбереження. Герой спроможний на спротив, щоправда, радше інтелектуальний – перепрограмовуючи своїми думками світ на добро.

Він не якийсь плаксивий маразматик, а інтелектуал із гострим, філософськи-заглибленим розумом, що вміє дати розважливу, нещадливу оцінку сучасності. Вражає в творі його прониклива аналітика, насичена повинню афористики та парадоксальних «резюме». Читачеві лише залишається майже чи не щосторінки винотовувати медитаційні прозріння, візії, влучні спостереження, невпинні потоки «інформаційного коктейлю», які «підслухав» і вивірів власною душею цей самобичуючий «газетний наркоман». До речі, не кожен, скажемо так, відчувши на зламі тисячоліть «дискомфорт», якісь «фантомні болі душі», вслухаючись у «дисонанси всесвітнього пекла» та свого, українського, «вертепу», заповзявся вести «діаріуш людства». От, до прикладу, низка медитаційних «нотаток»: «Газети забомбили свідомість. Нова форма свободи слова – що хто хоче, те й лопоче. Або що замовляє хазяїн... В голові сумбур. Кожен тобі сипле в голову своє сміття. З'явилися теоретики, які можуть

заморочити кого завгодно. Закидаються чутки, які ферментують хаос. Нав'язуються думки, які деформують суть...» [1, с. 29]; «Кожному поколінню сняться свої кошмари...» [1, с. 63]; «Детективів можна вже не читати, досить читати хроніку подій» [1, с. 73]; «У кожного своя пустеля і свої міражі» [1, с. 109]; «Зникає наш горизонт. Всихають наші джерела... Коли вірменські матері у вигнанні, без даху над головою, на палючих вітрах, писали пальцями на піску алфавіт, щоб діти не забули вірменську мову. А нашу мову заносять піски духовних пустель. Нема України в душах...» [1, с. 221-222]; «Світ виходить у зовсім інший вимір – глобальний... Надто багато світових алярмів. Людям не те, що позакладало вуха – людям позакладало душі» [1, с. 222]; «Але до чого ж ми задурені! Як нам змоделюють світ, так і бачимо...» [1, с. 276-277]; «Взагалі наша дійсність – це колосальний детектив з елементами фантазмагорії» [1, с. 356].

Отож, незважаючи на непопулярний стилістичний прийом «документального цитування» сучасності, Ліна Костенко, ризикуючи перетворити художній твір на фельсточно-філософський репортаж, на книгу статистичних переліків новітніх духовних і природних катаклізмів, здебільшого органічно використовує занотований фактаж трагічного вселюдського повсякдення. Есеїстичність фактури художнього нарративу потрібен письменниці для артикулювання глобальної вселюдської проблематики, що загрожує планеті Земля зникненням як одиниці космічної гармонії, шедевр міжгалактичного Універсуму. Наскрізний есеїзм, або ж «фельстонний нарисовізм» глобалізує, розпросторює палітру художнього мислення письменниці: у мікросвіті людської особистості їй затісно – тому її «рефлектуючий герой» пускається в мандри «душею» людства, відбуває в рефлективні інформаційні «експедиції» по всій планеті, «зазирає» у розмаїті, головно непривабливі закутки вселюдського співжиття та глобальної катастрофіки.

Письменниця майстерно вписує у мисленнєву «одіссею» свого «героя» вузлові контрапункти минулих і сьогочасних проблем, зокрема: «переформатування» українського народу з етнічної маси – в націю; становлення українського державотворення, уважно стратифікує «проблематику» новітнього українського літературного «істеблїшменту» (зокрема, через аналіз абрєвіатури-покруча «сучукрліт»); побивання за перманентне загрожене становище української мови в Українській державі (абсурд!); скрупульозно, іноді навіть вкрай деталізовано оприявнює виразки сучасного глобалізованого співжиття землян на планеті; апробує засоби стилістичного пародіювання, скажімо, так званого, пост- чи after-модерного художнього мислення (інколи навіть, де доцільно, вдається до бруталного лексикону, а то й суцільних пейоративних, лайливих пасажів, що у своїй основі є ніби «цитатним» пародійним інтерпретуванням сучасних літературних писань). (І ось для чого героєві цей увесь «фактаж»: «Я системний програміст. У мене в голові добрий процесор. Люди, як правило, бачать світ у діапазоні своїх проблем. Ну, ще в радіусі родини, країни, свого фаху, своїх інтересів. А якщо подивитися на світ у комплексі різних подій і явищ, виникає зовсім інша картина. Бачиш критичну масу катастроф. До того ж при такій глобальній оптиці корегуються пропорції власних проблем» [1, с. 67]).

Відзначимо, що на тлі сьогочасних пошуків оновлення тематичного, проблемного, естетико-формального, наративного та ін. репертуару сучасної української літератури «Записки» можна трактувати як вагомий, безперечно, новаторський естетичний стрибок, що демістифікує численні розтиражовані та «розкручені» сучасні літературні опуси, демаскує фальшиве письменництво, що ховається за етикеткою «постмодерну» та інших -ізмів, насичуючи свої писання розмаїтими «сновидними видивами», симулякрами, візійно-профетичними абракадабрами, дискурсивними алогізмами, психопатологічно-еротоманними фантазмами. Треба ж давати у світ щось нове, незвичне, несподівано-інтригуюче – і за змістом, і за художньо-стильовим виконанням. Навзамін серйозності нам здебільшого подають дурнувато-ідіотичні тексти із абсурдними, кафкіансько-джойсівсько-кінгівськими сновидцями та несвідомими, асоціативними потоками ремінісцентних ілюзій, із якимсь «пофігістичним» духовним онанізмом, лайливим, сексопатологічним ексгібіціонізмом, що дуже часто нагадують «транскрипції» прочитаних художніх і наукових книг, колажі цитат, алюзій, самопародій, стильове фокусництво, відтворення тривіальних, пересічних «фактів» і «подій» філістерсько-позіхального-зледацілого існування. Словом, суцільний буфонадний балаган «биндюжників слова, що допінгують свою нездарність цинізмом» [1, с. 115] – призначений не для широкої читацької аудиторії, а радше для рафінованого інтелектуального сноба-позера.

Взявши за основу як структуротворчий чинник «роману» прийом «записок», Ліна Костенко не випадає і не пристосовується до реанімованої у 1990-х роках моди на документалістику, «літературу факту». «Записникарство» не те що модний, а напрочуд процвітаючий художній дискурс в українській літературі двох останніх десятиліть. Літературна художня та нехудожня документалістика перевантажує українські книгарняні полицки. Маємо на увазі, зокрема, більш давні і нещодавні видання та перевидання великого корпусу української мемуаристики та щоденників – Уласа Самчука, Євгена Чикаленка, Сергія Єфремова, О. Довженка, Остапа Вишні, В. Симоненка, Ю. Шереха-Шевельова, Б. Бойчука, Г. Костюка та ін. Не гребують нагодою опублікувати свої «щоденники» чи «нотатники» і представники поточного літературного процесу, письменники, поети, літературознавці, критики, як-от: Є. Баран («Наодинці з літературою... Щоденникові нотатки, есеї»), І. Бондар-Терещенко, А. Дністровий («Письмо з околиці»), М. Матіос («Щоденник страченої», «Вирвані сторінки з біографії») та ін. У документальних жанрах приваблює письменників і читача, як висловився Ришард Нич, «аура особливої правдоподібності» [2, с. 283, 294]. Літературній документальності, як відомо, ще минулого століття надали статус твору мистецтва: «Час перетворює оголошення на поеми і Час перетворює поеми на оголошення, тому що Час змінює читача, і від читача залежить, чи є, чи не є що-небудь мистецтвом» [2, с. 277], – зацітовує Р. Нич фрагмент із оповідання С. Темерсона в якості тези-аргументу.

«Заручник світових абсурдів» форматує своє бачення світу та його аналіз через фактаж повсякдення, репортажний перелік катаклізмів як «речовий доказ» глобалізованої сучасності, що триває і тисячократ повторюється. *Роман* як вільна від будь-яких обмежень і рамок жанроформа може втягувати і втягує у

своє гравітаційне естетичне поле все, чим живе людська душа, у тому числі й документалістику. Поєднавши високу естетику мовного оформлення із рефлексійним калейдоскопом репортажної інформації, Ліна Костенко створила новітній роман ідей, роман-медитацію, інтелектуально-есеїстичний, документалізований художній «трактат», «нотатковий» роман-памфлет. На противагу новітнім літературним шуканням представників «постмодерного» покоління, із їх психоаналітичним «самоконспектуванням», «самозізнаннями з натури», пасквільним негативізмом, «бубабізацією» свята святих українських і загальнолюдських цінностей, у «Записках українського самашедшого» маємо зразок інтелектуалістичного художнього письма зі своїм ритмом, пульсуванням думки, рефлексивно-наснаженою духовною інтригою, що майстерно оркестроване багатоголосим словом, розмаїтим есеїзованим фактажем, стогоном, сльозами, криками відчаю, трагікою повсякдення.

Миготливим зондажем сучасності через цитування «документальних свідчень» Л. Костенко змушує нас заново перетасовувати у свідомості нещодавнє минуле й «переконспектувати» трагізм глобалізованої сфальшованої сучасності та повної дезінформованості, що загрожує цілковитим дезорієнтуванням, збайдужінням до, майже всуціль неправдивого, потоку подій і фактів, що формують інтелектуальний глосарій, світоглядний компендій людини новітньої інформаційної епохи.

Історичний час себе вичерпав, і Світ вступив у добу істерійності, неконтрольованого хаосу, «центрифугу ідіотизму». Людство заблукало, суспільство зужило себе, спробувавши все дозволене й виставляючи напоказ все табуйоване, що, на жаль, у багатьох випадках є жалюгідним, спідленим, негідним людини. Потрібні зміни, інакше, «підказують» «Записки» Л. Костенко: «Пропадемо, згинемо, прикуті до своїх держав, коаліцій, блоків, ідеологій, упереджень, як ті божевільні до койок, і ні Христос, ні Аллах, ні Будда не просіють наших кісток крізь вселенське зоряне решето, і Космос не буде ідентифікувати нерозумне людство, що десь там на маленькій планеті знищило саме себе» [1, с. 322]. Тобто – інакше: «Прощай, людство! До зустрічі в інших вимірах...» [1, с. 186]. А, може, й ніде...

«Записки українського самашедшого» – це твір-застереження, аналітичний перекий сучасності для пошуку шляхів і засобів відновлення духовної рівноваги та позбавлення аритмії, рефлексійної зашарпаності, зашореності, виходу зі стану мерехтливо-філістерського байдужного існування. У рамках щоденникового роману Л. Костенко дала своєрідно скроєний художній текст, де представлено цілісний есеїстичний концепт в осмисленні жакітливої апокаліптики сучасності. Це роман-інвектива людству та його глобально-цивілізаційному фарисейству, сфальшованому жакітливому «лепрозорію» реальності, що своєю наскрізною тривожністю, енергетикою застороги заслуговує на високе естетичне поцінування.

Використана література:

1. Костенко Л. Записки українського самашедшого. – К.: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2011. – 416 с.
2. Нич Р. Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство / Пер. з польської О. Галета. – Львів: Літопис, 2007. – 316 с.

Про авторів:

Кульчицька Марина, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Горблянський Юрій, провідний спеціаліст Інформаційно-аналітичного і профорієнтаційного центру ЛНУ ім. Івана Франка, здобувач кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка філологічного факультету.

Конт. телефон: 067-2713044; 093-5468787 (Юрій)